ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на рукопис дисертації Черленяк Іванни Василівни
на тему "Традиційна сімейна обрядовість українців
Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття",
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Сімейна обрядовість є одним із найдавніших проявів духовної культури і виразником етнокультурних традицій народу. Загальновідомо, що родинні обряди і звичаї нерозривно пов'язані з біологічним циклом існування людини, тобто основними етапами життя – народженням, одруженням і смертю. У циклах сімейної обрядовості тісно переплелися обрядодії, формування яких належить до різних історичних епох зі своїми нормами, поглядами та світоглядними цінностями. В силу порівняно незначної індустріалізації та урбанізації Закарпаття ця територія відзначається досить високим ступенем збереженості норм звичаєвого права і релігійної моралі в побуті населення в цілому та у сімейних обрядах зокрема.

Закарпаття, яке відноситься до Південно-Західного історико-етнографічного регіону України, є одним з найменш досліджених вітчизняними вченими. Тому дослідження традиційної сімейної обрядовості українців є актуальним для сучасної української етнології.

Пропоноване дослідження про традиційну обрядовість Закарпаття є важливим також у контексті всебічного дослідження цього етнокультурного району, який завжди відрізнявся своєю багатоетнічністю та впливами не тільки сусідніх слов'янських народів, але й вагомою присутністю угорської, румунської та ромської культур. Пропонована дисертаційна робота І. В. Черленяк "Традиційна сімейна обрядовість українців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття" дозволяє комплексно розглянути весь спектр питань, що стосуються народин, хрестин, одруження, весілля, смерті та похорону.

Очевидним позитивом представленої дисертаційної праці є насиченість величезною кількістю діалектизмів, які представляють локальні терміни та

варіації назв обрядових атрибутів. Діалектизми автор вживає виважено і коректно – у всіх словах-діалектизмах для автентичного прочитання поставлені наголоси. Такі речі свідчать про скрупульозність та вимогливість дисертантки до свого наукового тексту. Дослідниця аргументовано довела необхідність використання літер "ü" та "ы" для оригінальної передачі змісту обрядодій та назв атрибутів. Такий етнолінгвістичний підхід Іванни Черленяк однозначно підсилює роботу та може служити джерельним матеріалом для етнолінгвістів.

Представлені додатки до дисертації дозволяють цілісніше розкрити тему дослідження. І. В. Черленяк якісно та у алфавітному порядку сформувала словник вживаних діалектизмів у кількості 1097 слів, подала три авторські етнографічні питальники та 34 ілюстрації, що репрезентують досліджуваний період. Позитивним у роботі є наявність багатьох приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів, фольклорних матеріалів, які передано прямою мовою респондентів. скорочень наведений авторкою на початку роботи, після змісту. Представлені фото з немовлятами, малими дітьми, нареченими та всією весільною громадою, мерцями, ритуальними стравами та іншими атрибутами основних сімейних обрядів виконують не тільки ілюстративну функцію, але несуть змістове навантаження.

У дисертації І. В. Черленяк часто зустрічаються підрядкові посилання, в яких вміщено матеріал, що не увійшов до основної частини тексту, але суттєво доповнює зміст речення інформацією щодо аналогічних звичаїв чи обрядодій у інших народів, суміжних етнографічних частин або ж інших історико-етнографічних регіонів України. У студії розкрито низку маловідомих та недостатньо досліджених фактів та явищ окресленої площини.

Визначення об'єкту і предмету дисертаційного дослідження Іванни Черленяк є коректним та обґрунтованим, що у свою чергу дозволяє чітко окреслити проблеми та завдання, які опрацьовує авторка. Дисертантка досліджує низку надзвичайно важливих питань: окреслює рівень наукової розробки проблематики; вводить до наукового обігу власні польові матеріали

та рукописні архівні джерела; здійснює компаративний аналіз сімейних обрядів у різних етнографічних груп Закарпаття; прослідковує механізми локалізації і типові культурні особливості краю у контексті міжетнічних впливів угорців, словаків, румунів та міжетнографічних контактів з суміжними частинами, такими як галицька Бойківщина, галицька та буковинська Гуцульщина, словацька і польська Лемківщина; відображає локальний спектр допологових, власне пологових і післяпологових обрядів; простежує місцеву специфіку передвесільних, власне весільних і післявесільних звичаїв та обрядів; характеризує передпоховальні, поховальні та післяпоховальні ритуали; досліджує обрядовий синкретизм християнського та язичницького світогляду; визначає функціональне значення різного роду магічних дій; з'ясовує символіку, семантику, семіотику і лексично-номінативну варіативність обрядів, звичаїв та атрибутів; намагається розкрити концепти персонажного коду та ґендерної специфіки в обрядах сімейного циклу. Усе це дозволяє авторці представити внутрішній світ мешканців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. крізь призму сімейної обрядовості.

Рецензована дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Зміст роботи засвідчує чітке розуміння дисертанткою досліджуваної теми; системність у зборі та опрацюванні матеріалу; належну підготовку та розробку науково-понятійного апарату; прагнення до наукової достовірності в інтерпретації фактів; усвідомлене обґрунтування результатів дослідження, формулювань та висновків.

У вступі дослідниця обумовила вибір теми, її актуальність, окреслила мету та поставлені завдання, визначила об'єкт та предмет, сформулювала методологічні засади та принципи, окреслила хронологічні і територіальні межі, розкрила наукову новизну та практичне значення дисертації, засвідчила апробацію її результатів на наукових конференціях та у публікаціях. Вступна частина є добре продуманою та структурованою згідно чинних вимог до наукових робіт. Виклад тексту є лаконічним та чітким. Позитивним є те, що

результати дисертації Іванна Черленяк апробувала на 17-ти різного рівня наукових конференціях. Достатньою є і кількість наукових публікацій, що вийшли друком у 2015–2020 роках.

У першому розділі дисертації "Сімейна обрядовість Закарпаття як об'єкт етнологічного дослідження" авторкою розкрито джерельну базу дослідження. Схвального відгуку заслуговує базове опертя дисертантки на власні польові дослідження, проведені в проміжку з 2010 по 2020 роки. Тільки у архіві Інституту народознавства НАН України зареєстровано 27 зошитів (6 одиниць зберігання) з експедиційними матеріалами Іванни Черленяк. Інші матеріали авторки зберігаються в Ужгородському національному університеті, а саме у архіві Лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. П. Тиводара. Авторка дисертаційного дослідження ґрунтовно аналізує доробок народознавців та дослідників-аматорів XIX–XX ст. Зокрема, опрацьовано праці Ю. Жатковича, А. Кожмінової, Т. Легоцького, О. Сабо, Г. Стрипського, Л. Дем'яна, П. Світлика, І. Панькевича, А. Ворона, Г. Ченґері та інших. Достатньо повно представлено огляд праць Марка Грушевського та З. Кузелі, Х. Вовка, П. Богатирьова, Ф. Потушняка, М. Тиводара, М. Маєрчик, І. Ігнатенко, О. Боряк, В. Борисенко, В. Конобродської та ін. Характеризуючи методологічний інструментарій роботи, авторка зазначає, що ключовими методологічними засадами її дисертаційного дослідження було дотримання наукової об'єктивності та принципів історизму, системність, комплексність, міждисциплінарність і критичний аналіз джерел. Одним із засадничих методів дослідження був спостереження та безпосередня участь у сімейних обрядах, чому сприяло народження і постійне проживання дисертантки на Закарпатті.

У другому розділі "Родильні обряди і звичаї у історичній ретроспективі" Іванна Черленяк досліджує особливий статус вагітної жінки, регламентацію її поведінки та зв'язок ще ненародженої дитини із вчинками матері. Також авторка розглядає магічні та раціональні дії при пологах, описує традиції вибору імені дитині, хрестини, інші післяпологові обряди та інститут кумівства на Закарпатті. Дослідниця наведить варіації у назвах вагітної, породіллі, баби-

повитухи та хрещених батьків в українців Закарпаття. Заслуговує уваги авторська схема поділу ритуальних заборон, приписів та рекомендацій для вагітної за формулами мотивацій. Дуже докладно прописані перші дії з новонародженим: відрізування пуповини, купання тощо. Надзвичайно цікавою є наведена Іванною Черленяк інформація про обряд хрещення на Закарпатті, вимоги до кумів, їхній статус і кількість, щотижневі кумівські відвідини породіллі та її виведення від нечистості пологів.

У третьому розділі "Весілля: локальні особливості, семантика, семіотика, символіка" дисертантка аналізує вивідини, сватання, оглядини і заручини; весільний сценарій та післявесільну гостину на Закарпатті. Продуктивними виявилися спроби авторки встановити глибинний зміст передвесільних обрядів. Найбільше інформації стосується сватання, адже воно є більш насиченим у ритуальному плані. Значний блок етнографічних відомостей дослідниця наводить щодо ролі та символіки весільного хліба, знамення, вінчальних вінків. Вона детально характеризує барвінкові обряди у різних етнографічних груп. Також авторка наголошує на важливості церковного вінчання та вказує на часові параметри виконання цього обряду. Дисертантка розглядає варіації проведення обряду завивання нареченої, а перед тим наводить способи входження її у хату свого чоловіка, що мали на меті: убезпечення від нечистої сили, благополучне народження дітей тощо. Розглядаючи післявесільні пригощання, І. В. Черленяк наголошує, що здебільшого вони спрямовувались на подяку провідним учасникам обряду. Поза тим, авторка наводить цінний спектр як назв обрядів та їх учасників, так і їх атрибутики.

Останній четвертий розділ "Поховально-поминальні обряди у діахронії" дисетрантка присвячує звичаям, пов'язаним з наближенням смерті, та ритуальним заходам, спрямованим на підготовку небіжчика до похорону. Авторка реконструює сценарій похоронного обряду та поминальної вечері в українців Закарпаття. Розглядаючи комплекс звичаїв, що мали на меті прискорення процесу агонії та настання смерті, авторка наголошує, що наявність мотивів розв'язування / розстібання / відчинення спрямована на

розімкнення межі між цим і "тим" світом. Велика увага Іванною Черленяк приділена спорядженню померлого предметами,. потрібними людині за життя, спорядженню неодружених, малих дітей та "небезпечних" мерців. Кілька сторінок роботи присвячені розгляду такого архаїчного явища як забави при покійному. Авторка розглядає магічну складову похоронного обряду, виділяючи дії, спрямовані на відмежування від смерті, збереження плідності худоби і урожайності землі, розвіяння смутку та страху перед мерцем. Дослідниця звертає увагу на факт перевезення тіла на санях та волами і підкреслює тривале збереження цього звичаю на теренах краю. Абсолютно слушними є неодноразові зауваги авторки щодо амбівалентного ставлення до мерця: його тіло було священним і водночас оскверняло. У останньому підрозділі дисертантка розглядає заупокійну трапезу з набором обов'язкових ритуальних страв, характеризує річні обряди поминання та прояви жалоби за померлим на Закарпатті.

Висновки, зроблені Іванною Черленяк є обґрунтованими, цілком кореспондуються із метою та завданнями дисертації, заявленими у вступі. Загалом дисертаційне дослідження Іванни Черленяк справляє позитивне враження докладної, сучасної, ґрунтовної та завершеної праці. Проте при ознайомленні із роботою виникли й певні зауваження, як-от:

1. Робота мала б значно вищий науковий рівень, якби авторці вдалося опрацювати більше іноземних джерел. Хоча вони і залучені, але при доброму володінні, наприклад, угорською мовою, вона змогла б посилити фактографію праці й наповнила її новими етнографічними та фольклорними даними.

2. Доцільно було би також посилити аналіз глибшим проникненням у загальнослов'янський контекст і використати не тільки словацькі та польські матеріали, але й порівняти з балканським ареалом.

3. Розглядаючи весільну обрядовість, дисертантка практично не приділяє уваги весільному одягу наречених. Матеріал про варіації цього святкового вбрання був би дуже корисним і доречним.

Висловлені критичні зауваження суттєво не впливають на рівень та якість самостійного і оригінального дослідження. Маємо усі підстави твердити, що дисертація "Традиційна сімейна обрядовість українців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття" є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке виконане з дотриманням вимог п. 11, 12, 13 Постанови Кабінету Міністрів України № 567 "Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів" від 24 липня 2013 р., а її авторка Черленяк Іванна Василівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
директор Комунального закладу
Львівської обласної ради
"Львівський історичний музей" Р. П. Чмелик

24 листопада 2020 р.